

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу Безпалько Уляни Ігорівни
«Інституалізація Католицької Церкви східного обряду в Росії (1901 – 1917 рр.)»,
подану до захисту в спеціалізовану вчену раду Д 58.053.54
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія

Розвиток міжцерковного діалогу є одним з основних чинників упорядкування сучасної конфесійної карти світу і, в ширшому сенсі, своєрідним цивілізаційним маркером, що визначає шляхи й методи налагодження порозуміння між Церквами, спільнотами, культурами.

Унійна модель відновлення церковної єдності, хоч і відхилена Баламандським протоколом як непродуктивна, на сьогоднішній день виступає чи не єдиним ефективним механізмом реалізації церковнооб'єднавчих ініціатив, історичну тяглість котрих спостерігаємо іще від Флорентійської унії. У цьому сенсі вважаємо цінним дослідження Уляни Безпалько як спробу виокремити певні тенденції й особливості інтеграції католицизму східного обряду в традиційно-православну картину церковного життя російського суспільства, дослідити можливості налагодження міжцерковного діалогу в назагал несприятливих умовах політичного тиску, суспільного несприйняття й матеріальної нестабільності.

Аналіз міжконфесійних взаємин в Російській імперії на початку ХХ ст. дає ключ до розуміння багатьох процесів, що відбуваються в суспільно-політичному, релігійному й культурному просторі сьогодення, у контексті перебігу українсько-російських відносин. Особливо цінним є вивчення досвіду життєдіяльності католиків східного обряду в Росії на початку ХХ ст. як історичної моделі інституалізації церковного утворення «зсередини», тобто з ініціативи представників унійних громад, за підтримки митрополита Галицького Андрія Шептицького.

Саме в цьому ключі обґрунтована актуальність дослідження У. Безпалько, що відображено у вступній частині дисертаційної роботи. З огляду на напрацювання дослідників у вивченні окремих аспектів інституалізації унійної Церкви в Росії на початку ХХ ст. запропонована постановка проблеми видається актуальною з науково-теоретичної і практичної точок зору. Вона сприятиме переосмисленню місця Католицької Церкви східного обряду в системі суспільно-політичних відносин Російської імперії з метою уникнення етноконфесійних подразників, які здатні провокувати соціальні конфлікти.

Дисертація підготована у зв'язку з науково-дослідними темами кафедри стародавньої та середньовічної історії Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка «Релігія і Церква в Україні у контексті світових і суспільних трансформацій» (державний реєстраційний номер 0117U002181) та «Актуальні проблеми історії, культури, освіти, науки і техніки України» (державний реєстраційний номер 0117U009915).

У вступній частині дисертації та автореферату у відповідності з кваліфікаційними вимогами, визначено всі належні характеристики роботи: актуальність теми, її зв'язок з науковими програмами, мета і дослідницькі завдання, предмет і об'єкт дослідження, хронологічні та географічні межі роботи, її методологічна основа, наукова новизна. Результати дослідження апробовані в результаті участі у низці міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, викладені у публікаціях у фахових наукових виданнях, матеріалах конференцій.

У побудові структури дисертаційної роботи застосовано проблемно-хронологічний підхід, що дозволило автору сконцентрувати увагу на ключових аспектах теми, якими є передумови, динаміка й особливості інституалізації Католицької Церкви східного обряду в Росії (1901–1917 рр.), а також налагодження міжконфесійних взаємин католиків східного обряду з РПЦ, РКЦ, російськими старообрядцями. Робота складається з чотирьох розділів, котрі відображають зазначену проблематику й дозволяють узагальнити результати дослідження у висновках, обґрунтувати новизну праці й сформулювати низку

концептуальних доведень, котрі значною мірою визначають наукову цінність дисертації.

Звертаємо увагу на міждисциплінарний характер дослідження, проведеного на стику історичної науки, релігієзнавства, культурології, психоісторії, що дозволяє застосувати широкий спектр загальних і спеціальнонаукових методів, сформулювати комплексні висновки щодо процесів інституалізації Католицької Церкви східного обряду в Росії упродовж досліджуваного періоду.

Окремо маємо відзначити, що авторка здійснила значну роботу з упорядкування та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження з метою досягнення термінологічної єдності, а також означення юрисдикційних, конфесійних та історичних меж досліджуваної церковної інституції. Виокремлено поняття «інституалізація Католицької Церкви східного обряду в Росії» як формалізацію і впорядкування організації життєдіяльності російської унійної Церкви, набуття зазначеним церковним утворенням всієї повноти юрисдикційної правоздатності внаслідок оформлення апостольського екзархату. Авторка обґрунтувала доцільність впровадження терміну «Католицька Церква східного обряду в Росії», оскільки він відображає сутність досліджуваної церковної організації, котра набула інституційної повноти і канонічності внаслідок утворення Екзархату в 1917 р. Також пояснено правомірність використання терміну «унійна Церква», що позначає не інституційне утворення, а модель реалізації міжцерковного поєднання.

У першому розділі дисертаційної роботи проаналізовано історіографію, джерельну базу, теоретико-методологічні засади дослідження. Історіографія досліджуваної проблеми класифікована згідно з тематично-хронологічним принципом й правомірно поділена на такі групи: роботи науковців Російської імперії початку ХХ ст.; праці радянських авторів; зарубіжні дослідники ХХ ст.; напрацювання науковців періоду незалежної України. З огляду на значний масив наукових напрацювань, присвячених окремим аспектам досліджуваної проблеми, авторка декларує необхідність використання насамперед тих робіт,

котрі були ключовими у сенсі використання сучасних методологічних підходів та концепцій.

Так само відзначимо чітку стратифікацію джерельної бази дослідження, яку поділено на наступні групи: архівні матеріали; збірники документів; спогади очевидців та учасників становлення Католицької Церкви східного обряду в Росії; часописи Східної Галичини початку XX ст.; електронні ресурси Ватикану, на яких оприлюднено документи, що характеризують розвиток унійного руху. Під час написання дисертації використано значний масив документів, що містяться в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, Центральному державному історичному архіві Санкт-Петербурга.

У другому розділі авторка проаналізувала концептуальні засади поширення унійного руху на території Російської імперії на початку XX ст., висвітлила історико-філософське осмислення проблеми діалогу Православної і Католицької Церков. Авторка дослідила науково-богословську спадщину Володимира Соловйова у контексті формування теоретичних передумов встановлення міжцерковного діалогу. Дослідниця доводить, що у своїх працях філософ уперше висунув та обґрунтував тезу про те, що католицизм і православ'я не заперечують, а доповнюють одне одного, прямуючи у своєму історичному розвитку до відновлення євхаристійної єдності.

Заслуговує на увагу аналіз російського вектору розвитку унійної програми Святого Престолу. Дослідницею встановлено, що центральним елементом східної політики Ватикану стала уніоністична доктрина, провідним теоретиком якої був Папа Лев XIII (1894–1903 рр.). Авторка проаналізувала філософсько-богословську спадщину Лева XIII в контексті формування теоретичних основ унійного руху та їх реалізації в Російській імперії, акцентувала увагу на тому, що Католицька Церква східного обряду в Росії розглядалася Ватиканом як альтернатива попереднім моделям унійних Церков, не позбавлених окремих недоліків, зокрема, значної латинізації, інституційної залежності, розмитості обрядової та еклезіальної ідентичності.

У третьому розділі дисертантка обґрунтувала тезу про те, що таємний характер повноважень митрополита А. Шептицького на управління громадами російських католиків східного обряду безпосередньо повпливав на динаміку та перебіг процесів юрисдикційного впорядкування їхньої життєдіяльності. Авторкою доведено, що інституалізація Католицької Церкви східного обряду в Росії проходила за фактичної відсутності системної підтримки з боку Святого Престолу, що можна пояснити низкою чинників – у першу чергу, міркуваннями зовнішньополітичного характеру. Попри поширені упередження щодо унійної Церкви як прозелітичного проекту Ватикану на практиці життєдіяльність російських греко-католиків була питанням виключно внутрішнього порядку, а втручання Ватикану далеко не завжди мало позитивний вплив.

Дослідниці вдалося з'ясувати обставини інституалізації КЦ (сх. об.) в Росії навесні 1917 р., визначити головні чинники цього процесу, його перебіг і динаміку. Дисертантка доводить, що питання життєдіяльності російських греко-католиків вимагало швидкого вирішення в контексті нормативно-правового врегулювання церковно-державних взаємин в Росії на тлі політичних подій початку 1917 р. Після повалення царського режиму Тимчасовий уряд оголосив загальну амністію усіх політичних в'язнів, під яку потрапив А. Шептицький, а також Л. Федоров – лідер російських греко-католиків. Після звільнення та повернення у березні 1917 р. митрополита в Санкт-Петербург розпочався процес інституційного оформлення Католицької Церкви східного обряду в Росії. Відтак, 12 червня 1917 р. було проголошено Екзархат, канонічна територія якого охоплювала колишню Російську імперію, за винятком України та Білорусії. Екзархом призначили о. Л. Федорова. Однією з умов створення екзархату було збереження канонічного підпорядкування Апостольському Престолу.

Вважаємо за потрібне наголосити, що авторкою розроблено власну періодизацію формування та розвитку російської унійної Церкви, що відображає зміст, характер та особливості функціонування громад католиків східного обряду в Росії. Основою для створення зазначеної періодизації стала

широка джерельна база – у першу чергу, листування митрополита А. Шептицького з представниками громад католиків східного обряду в Росії.

Дослідниці на основі методології психоісторії вдалося проаналізувати характер міжособистісних зв'язків керівників громад російських греко-католиків, динаміку налагодження їхніх відносин з митрополитом А. Шептицьким у контексті розбудови Католицької Церкви східного обряду в Росії. Уляна Безпалько зуміла показати специфіку формування внутрішнього середовища громад російських католиків східного обряду, визначити вплив суб'єктивних чинників міжособистісного спілкування та співпраці на загальну динаміку становлення російської унійної Церкви.

У четвертому розділі авторка дослідила характер міжконфесійних відносин католиків східного обряду в Росії на початку ХХ ст. Авторка детально вивчила зміст епістолярного діалогу між А. Шептицьким та митрополитом Волинським Антонієм Храповицьким у контексті налагодження міжцерковного спілкування й участі у цьому процесі унійної Церкви.

Дослідницею обґрунтовано тезу про те, що позиція російських православних ієрархів щодо унійної Церкви як моделі відновлення церковної єдності на початку ХХ ст. відзначалася консерватизмом, упередженим ставленням до унії як посягання на канонічну територію РПЦ і відображала загальне бачення шляхів і методів налагодження міжцерковного діалогу з боку Вселенського Православ'я. .

Особливо цінним у світлі поставлених авторкою завдань є вивчення характеру й практичного наповнення співпраці католиків східного обряду в Росії з представниками старообрядницької Церкви. Вважаємо за потрібне наголосити окремішнє становище російських старообрядців у структурі конфесійної карти Російської імперії, а, відтак, значні потенційні можливості у контексті налагодження міжконфесійних зв'язків громад російських греко-католиків зі старообрядцями. Іншим важливим сегментом дослідження стало з'ясування змісту суперечностей між польським католицьким кліром та А. Шептицьким щодо шляхів і методів розбудови Католицької Церкви східного обряду в Росії.

Висновки, зроблені дисертанткою по завершенню роботи, є аргументованими й корелюються з метою дисертаційного дослідження і його завданнями. Дисертація Безпалько Уляни Ігорівни є самостійним науковим дослідженням, позначеним зваженістю оцінок.

Основні положення дисертації пройшли належну апробацію у виступах її автора на 13-ти міжнародних і 6-ти всеукраїнських науково-практичних конференціях. Результати дослідження висвітлені у 17 публікаціях, зокрема 7 статей за темою дослідження вийшли друком у фахових виданнях з історичних наук, що відповідає вимогам ДАК України.

Текст автореферату відповідає структурі, основним положенням і висновкам дисертаційного дослідження. Відтак усі вимоги ДАК України до кандидатських дисертацій Уляною Ігорівною дотримані.

Висловлюючи позитивну оцінку наукового дослідження У. Безпалько, разом з тим, маємо зробити наступні зауваження:

- джерельна база дослідження вимагає доповнення документами, що містяться в архівах Російської Федерації, Ватикану;
- вимагає уточнення питання канонічної підпорядкованості католиків східного обряду в Росії, місця Католицької Церкви східного обряду в Росії в структурі юрисдикційних зв'язків католицького канонічного простору;
- авторка дослідження не приділила достатньої уваги кількісним показникам формування громад російських католиків східного обряду, у тексті дисертації не знаходимо цифрових даних щодо динаміки їх зростання та інституалізаційного оформлення Католицької Церкви східного обряду в Росії;
- термінологічний апарат в окремих моментах вимагає глибшого уточнення. Авторка оперує поняттями «інституалізація», «Східні Церкви», «східна політика Ватикану», «унійна Церква», проте у змісті дисертаційної роботи не завжди знаходимо чітке відображення змісту цих понять;
- деякі параграфи дисертаційної роботи переобтяжені персоніфікаціями, висвітленням міжособистісних взаємин членів громад католиків східного обряду в Росії, що не завжди є достатньо репрезентативним

для аналізу загальної динаміки інституалізації Католицької Церкви східного обряду в Росії.

Висловлені зауваження ніяким чином не принижують наукової вартості дослідницької праці, не ставлять під сумнів концепцію і зміст дисертації в цілому, не позбавляють її актуальності та новизни. Не підлягає сумніву і практичне значення отриманих результатів дисертації. Вони можуть бути використані у науково-дослідній релігієзнавчій роботі істориків, політологів; у навчальному процесі у вищій та середній школі; у системі державного управління для практичного вирішення конфесійних проблем.

Підсумовуючи, зазначимо, що дисертаційна праця У.І.Безпалько «Інституалізація Католицької Церкви східного обряду (1901–1917 рр.)» є завершеним, оригінальним та самостійним науковим дослідженням. Автореферат відповідає змісту дисертації, яка має наукову новизну та відповідає вимогам ДАК України, що пред'являються до кандидатських дисертацій. Враховуючи викладене вище, вважаємо, що Безпалько Уляна Ігорівна заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02 – всесвітня історія.

Офіційний опонент,
завідувач кафедри соціально-гуманітарних наук та права
Чернівецького торговельно-економічного інституту
Київського національного
торговельно-економічного університету,
доктор історичних наук, професор

В. О. Ореховський

